

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ

Проаналізовано вплив основних факторів гендерної соціалізації на особистість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; проведено порівняння дії механізмів гендерної соціалізації дітей у сім'ї та дітей у закритих закладах опіки; на мікрорівні виявлено основні характеристики гендерної соціалізації дитини у системі державного влаштування. Виявлено, що дітям-сиротам переважно притаманний недиференційований прояв гендерної поведінки.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства значна увага держави приділяється дітям, соціальний розвиток яких утруднено чинниками різного походження і порядку. До числа таких належать вихованці закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, соціалізація яких відбувається у штучно створених закритих виховних умовах і тому носить специфічний характер. Зокрема, науковцями виділяються проблеми становлення особистості вихованців сиротинців, які лежать в основі подальших проблем у комунікативній, сімейній, професійній, громадській тощо сферах самореалізації сиріт і вимагають активного наукового пошуку засобів соціальної, психологічної, педагогічної профілактики і корекції.

Питаннями наукового дослідження особливостей різних аспектів соціального виховання дітей у сиротинцях займаються Л. В. Канішевська, Б. С. Кобзар, Е. П. Постовойтов, В. П. Слісаренко, Т. В. Шатохіна, В. С. Яковенко та інші. Соціально-психологічні аспекти формування особистості дитини в умовах депривації представлено у працях І. В. Дубровіної, Є. І. Захарченко, Т. М. Землянхуїної, Н. І. Карасевої, В. В. Корневої, Й. Лангмейера, М. І. Лісіної, З. Матейчика, В. С. Мухіної, А. М. Прихожан, А. Г. Рузької, О. П. Тимошенко, Н. Н. Толстих та інших. Крім того, альтернативні з точки зору забезпечення умов для соціальної адаптації заклади влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, представлені у працях С. Бадори, Г. М. Бевз, М. О. Дубровської, В. К. Зарецького, С. В. Кононенка, Г. М. Лактіонової, Д. К. Мажець, В. Н. Ослон, І. В. Пеші, О. О. Романовської, І. Н. Смородіної, А. Б. Холмогорової та інших.

Однак залишаються мало вивченими питання специфіки факторів і механізмів соціалізації вихованців закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у віковому, гендерному, соціокультурному контекстах.

Тому завданням нашої статті є теоретичний аналіз дії факторів і механізмів соціалізації на особистість дитини, яка виховується у закритому закладі опіки, і дитини, яка виховується у сім'ї з позицій порівняння подальших можливостей реалізації ними гендерних ролей.

На нашу думку, сутність соціалізації полягає у тому, що вона формує людину як члена того суспільства, до якого вона належить; зміст процесу соціалізації визначається тим, що суспільство зацікавлене в тому, аби його члени успішно оволодівали ролями чоловіка або жінки (гендерна соціалізація), могли компетентно брати участь у виробничій діяльності (професійна соціалізація), створили міцну сім'ю (сімейна соціалізація), були законослухняними громадянами (політична соціалізація).

При вивченні соціалізації як базової категорії соціальної педагогіки у науковій літературі переважно виділяються три рівні дії чинників на особистість дитини: мікрорівень, що включає найближче оточення, як-от сім'я, школа, група однолітків, родина, і характеризується переважно стихійним та відносно контрольованим типом протікання соціалізаційних процесів; мезорівень, що характеризується опосередкованістю відносно спрямованого впливу на процес становлення особистості – тип поселення, ЗМІ, етнічні характеристики, тощо; макрорівень – країна, держава, світові та планетарні процеси, що задають напрямок відносно спрямованої та відносно контрольованої соціалізації особистості.

При порівнянні дії окреслених факторів соціалізації на вихованців закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, можна зробити висновок, що на мікрорівні чинники соціалізації дитини з сім'ї (сім'я, родина, школа, група однолітків) замінюються середовищем сиротинця (для дитини без сім'ї). У зв'язку з цим можна виділити такі типові характеристики гендерної соціалізації на мікрорівні дитини в сиротинці:

а) Відсутність базису для засвоєння гендерних моделей поведінки. Сім'я, що є первинним інститутом гендерної соціалізації, сприяє укріпленню гендерних стереотипів, які полегшують процес орієнтації дитини в соціумі. Численні дослідження підтверджують важливість перших (часто несвідомих) батьківських установок до дитини залежно від її статі – закріплення статевоумовлених психологічних характеристик та якостей особистості, сімейних і соціальних ролей. Дослідники гендерної теорії небезпідставно вважають наявність гендерних стереотипів у суспільстві негативним явищем, яке обмежує вільний розвиток особистості. Однак, на нашу думку, позитивна функція таких стереотипів, особливо у ранньому дитячому віці, полягає у полегшенні та обезболюванні дитині процесу входження

до суспільства, забезпеченні дитині "вектору" особистісного розвитку та сприянні гендерній та особистісній самоідентифікації. Тому, для дітей без сім'ї відсутність зазначених умов може бути причиною віктимізації особистості й поведінки.

б) Висока залежність дитини від середовища інтернатної установи. А саме, якщо за твердженням І. С. Кона, школа і батьківська сім'я є відносно автономними інститутами соціалізації, які не мають чітко вираженої єдиної ієрархічної системи у процесі соціалізації особистості дитини, то для дитини без сім'ї сиротинець виступає структурованим об'єднанням і школи (як місця навчання), і інтернату (як місця спільного проживання, аналогу сім'ї) – тобто звужуються механізми соціалізації дитини без сім'ї, що пропорційно посилює залежність особистості дитини від інституту соціалізації.

в) Заміна ролей вторинних агентів соціалізації на первинні. Тобто ролі трансляторів соціального досвіду в інтернатній установі починають виконувати дорослі (вихователі, вчителі та інші), які належать до вторинних агентів соціалізації, тобто повинні впливати на дитину опосередковано. Однак система організації виховного процесу у сиротинцях побудована таким чином, що дорослі змушені виконувати роль первинних агентів соціалізації – батьків; однак така штучна імітація сімейних та соціальних стосунків викривлює уявлення дитини про норми та зразки поведінки у сім'ї й суспільстві, що видозмінює усі соціалізаційні процеси, у тому числі гендерну й особистісну самоідентифікацію дитини.

г) Підміна зразків природної (автентичної) поведінки людини на професійно орієнтовану – діти у сиротинцях переважно спостерігають за дорослими при виконанні ними професійних ролей, тобто змушені наслідувати лише статусні й професійні комунікації (моделі поведінки) по відношенню до дітей із сім'ї (сімейно-родинні комунікації, дружні комунікації, сусідські комунікації, тощо).

д) фемінізація кадрового складу інтернатних установ, у яких працюють переважно жінки, що, на нашу думку, значно утруднює статево-рольову ідентифікацію та гендерну соціалізацію як хлопчиків, так і дівчаток. Відсутність можливостей спостерігати та переймати специфіку поведінки дорослих обох статей, а також відповідні особливості комунікативної взаємодії між статями не дозволяють формуватися уявленням про мужність та жіночність, ускладнюють розуміння еталонів "справжніх чоловіків та жінок", що утруднює процес статевої ідентифікації дітей-сиріт та видозмінює процес гендерної соціалізації.

ж) Вторинність особистості по відношенню до колективу – виховання та соціалізація дітей з інтернатних установ відбувається лише у групах ровесників за відсутності власного простору для вільного вибору форм і моделей поведінки. Колективний стиль життя у сиротинці переважає над індивідуальним, цьому сприяє відсутність власного простору, власних речей, свободи для переміщення, свободи для вибору темпу, розкладу і форм дозвільної діяльності, що нівелює особистісний розвиток дитини, ускладнюючи процеси самоідентифікації: соціалізація особистості носить знеособлений характер. Особливо важливим, на нашу думку, цей фактор виступає у підлітковому віці, коли дівчата та юнаки переживають статеve дозрівання і потребують для нормальної гендерної соціалізації можливості рефлексії власного тіла та світосприйняття.

з) Стереотипізований вплив групи на поширення девіантних форм поведінки дітей-сиріт. Група однолітків виступає провідним фактором соціалізації для дитини підліткового віку, будучи, у тому числі, й носієм зразків гендерної поведінки. Моделі поведінки "дорослих", що є надзвичайно привабливими для дітей підліткового віку, часто стереотипізовано сприймаються ними через призму девіантних способів проведення дозвілля – вживання алкоголю, тютюнопаління, агресивність, активне сексуальне життя та інше. Хлопці-сироти, внаслідок специфіки організації життя в інтернаті, об'єктивно неспроможні реалізувати інші маскуліні форми поведінки крім девіантних внаслідок відсутності уявлень-зразків про соціальні моделі поведінки дорослих чоловіків. Видозміна гендерної соціалізації дівчат підліткового віку внаслідок низької фемінності також сприяє залученню їх до девіантного способу життя та виступає необхідною умовою успішної комунікативної і статусної реалізації себе у групі однолітків.

Отже, представлені характеристики визначають основні труднощі гендерної соціалізації дітей без сім'ї та розкривають деприваційну роль мікрофакторів соціалізації особистості дитини у сиротинці.

При цьому мезо- і макрочинники соціалізації також носять видозмінений характер впливу на особистість дитини-сироти. Так, основними характеристиками впливу ЗМІ у сиротинцях, на нашу думку, можна вважати їх умовну контрольованість (як обмеженість перегляду та доступності різних форм ЗМІ), стереотипізованість (як спрямованість на вибір програм за вибором вихователів), негативну налаштованість (як односторонність висвітлення безпосередніх проблем депривованих дітей).

Вплив країни проживання на особистість дитини є опосередкованим (країна сприймається через призму сиротинця) та звуженим (недоступність до різних форм життєдіяльності).

При цьому, на нашу думку, сильно обмеженим є вплив таких факторів соціалізації дитини як тип поселення, Інтернет, загальна і національна культура, релігія, об'єднання за інтересами і громадські організації. Це зумовлено соціальною ізоляцією закритих закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Обмежена взаємодія вихованців сиротинців з соціальним середовищем впливає на відсутність у дітей соціального досвіду, у тому числі у площині гендерної взаємодії, що відображається у всіх сферах соціалізації дитини – спілкуванні, діяльності, самосвідомості.

Таким чином, ізольованість від більшості факторів соціалізації (соціальних інститутів) умовно можна вважати синонімом депривації, що визначає неспроможність бути соціально компетентною особистістю, тобто виявляється у несформованості ролей чоловіка / жінки, сім'янина, громадянина, професіонала, тощо.

У контексті проблеми нашого дослідження суттєве значення має також аналіз механізмів соціалізації, оскільки вони є визначальними при визначенні специфіки гендерної соціалізації дітей у сиротинцях. У науковій літературі існують різні підходи до розгляду механізмів соціалізації: на основі наслідування (Г. Гард), прогресивної взаємної акомодатії людини і суспільства (У. Бронфенбрер), ідентифікації і знеособлення особистості (В. С. Мухіна), зміни фаз адаптації, індивідуалізації й інтеграції (А. В. Петровський) [1: 12-13]. До визначальних механізмів соціалізації при цьому відносимо: імпринтинг, екзистенційний натиск, наслідування, ідентифікацію, рефлексію (соціально-психологічні механізми); стихійний, інституційний, стилізований та міжособистісний (соціально-педагогічні механізми).

Таблиця 1.

Механізми гендерної соціалізації особистості та їх специфіка щодо виховання дітей у сім'ї / сиротинці

Механізм соціалізації	Сутність механізму для дітей, що виховуються у природних сім'ях	Сутність і специфіка механізму для дітей, що виховуються у сиротинцях
Імпринтинг	Притаманна немовлятам фіксація на рецепторному й підсвідомому рівнях впливових для дитини об'єктів.	Специфіка фактично простежується лише для дітей, які стали сиротами у немовлячому віці, оскільки є основною причиною госпіталізму – явища затримки фізичного і психічного розвитку дитини.
Екзистенційний натиск	Оволодіння мовою й неусвідомлене засвоєння норм соціальної поведінки, обов'язкових для взаємодії зі значущими особами.	Внаслідок відсутності близьких значимих людей може бути заміна етнічних, релігійних, культурних факторів загальнодержавними або регіональними, що видозмінює особистісний розвиток дитини.
Наслідування	Наслідування певних прикладів, зразків, моделей поведінки – у гендерній соціалізації тата або мами залежно від статі дитини.	Наслідування для хлопчиків ускладнюється відсутністю (або обмеженістю) зразків чоловічої поведінки у сиротинцях, для дівчаток – лише професійною специфікою спілкування з виховательками.
Ідентифікація	Процес неусвідомленого ототожнення себе з референтними особами та малими групами (сім'єю, групою за інтересами, тощо).	Відбувається шляхом ототожнення себе з групою у сиротинці, може проявлятися у заміні концепту "Я" концептом "Ми", що утруднює процес формування самооцінки.
Рефлексія	Розгляд, оцінка, сприймання або неприйняття цінностей і норм, властивих соціальним інститутам та інституціям.	Проходить у площині цінностей і норм сиротинця, відірваного від реалій соціального та особистісного буття.
Стихійний	Засвоєння особистістю норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, характерних для її сім'ї і найближчого оточення.	Засвоєння особистістю норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, характерних для дитячої субкультури вихованців; відсутність батьків як зразків статевої поведінки.
Інституційний	Функціонує в процесі взаємодії людини з суспільними інститутами.	Є переважаючим при соціалізації дітей-сиріт; коли єдиним соціальним інститутом виступає сиротинець.
Стилізований	Виявляє свій вплив у межах певної субкультури.	Детермінується субкультурою сиротинцю, характеризується відсутністю умов для вільного вибору дитиною цікавої для неї субкультури.
Міжособистісний	Діє у межах взаємодії особистості з референтними особами, що виступає головним джерелом інформації дитини про неї і дозволяє усвідомити статеvu приналежність.	Переважно виявляється у межах статусно-рольової взаємодії у системах "дитина – вихователь", "дитина – група однолітків". Характеризується поверховістю, девіаційністю, вимушеністю.

Таким чином, теоретичний аналіз основних факторів і механізмів гендерної соціалізації вихованців закладів державного піклування про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, виявив значну специфіку у їх структурі, ієрархії та рівні впливу на особистість дитини. Це підтверджується експериментальними даними О. М. Кікінежді та О. Б. Кізь – дослідниками визначено, що дітям-сиротам переважно притаманний недиференційований прояв гендерної поведінки (із чотирьох запропонованих – маскулітного, фемінного, андрогінного, недиференційованого). Недиференційованому типу властиві слабо виражені і чоловічі, і жіночі якості; представники цього типу часто характеризуються невизначеною гендерною ідентичністю [1]. Крім того, К. А. Саліховою виявлено яскраво виражене переважання активності дівчат-сиріт в усіх видах ігрової та навчальної діяльності [2].

Таким чином, подальший розвиток проблеми дослідження вимагає моделювання, розробки та впровадження технологій підвищення ефективності гендерної соціалізації дітей у сиротинцях, що є умовою їх подальшої ефективної самореалізації у суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кікінежді О. М. Особливості гендерної соціалізації депривованого юнацтва : [навч. посіб.] / О. М. Кікінежді, О. Б. Кізь. – К. : Богдан, 2004. – 174 с.
2. Саліхова К. А. Гендерная идентификация как условие социализации детей-сирот младшего школьного возраста : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Калимат Арслановна Салихова. – Махачкала, 2009. – 161 с.
3. Мудрик А. В. Социальная педагогика : [учебное пособие для вузов] / А. В. Мудрик ; [под ред. В. А. Сластенина]. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр "Академия", 2000. – 200 с.

Матеріал надійшов до редакції 14.10. 2011 р.

Павлик Н. П. Особенности гендерной социализации детей-сирот.

Проанализировано влияние основных факторов гендерной социализации на личность детей-сирот; проведено сравнение действия механизмов гендерной социализации детей в семье и детей в закрытых учреждениях опеки; на микроуровне выявлены основные характеристики гендерной социализации детей в системе государственного воспитания. Выявлено, что детям-сиротам преимущественно присуще недифференцированное проявление гендерного поведения.

Pavlyk N. P. The Peculiarities of the Orphaned Children's Gender Socialization.

The main factors of the gender socialization influence on the orphaned children and the ones deprived of the parental care are analyzed; the comparison concerning the mechanisms work of the gender socialization of the children in a family and the ones in the sheltered care institutions is carried out; the principle characteristics of a child's gender socialization in the system of the state management are discovered on the micro level. It is evoked that the poor differential display of the gender behaviour is inherent primary to the orphaned children.